

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 40, Ağustos 2019, s. 16-33

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5099>

Prof. Dr. Erdal FIRAT

St. Clements Institute - Yönetim Bilimleri Profesörü, prof.dr.erdalfirat@gmail.com

TÜRKİYE SOLU: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Özet

Bu çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Türkiye'de sol, sosyalist ve marksist ideolojilerin ülkeye girişleri, nasıl şekillendikleri, uğradıkları değişimler ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye solunda yaşanan fikir ayrılıkları, ideolojik çatışmalar incelenmiştir.

Bu çerçevede Türkiye solunun Kürt sorununa bakışı incelenmiş, Türkiye solunda geçmişten gelen birlikteliklerin sonlanmasının sebepleri ve sonuçları araştırılmıştır. Türk solu ve Kürt solunun 1970'lerdeki ayrışması da ele alınmış ve gelecekte neler yapılabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sol, sosyalizm, marksizm, türk solu, kürt solu, türkiye solu, kürt sorunu

TURKEY'S LEFT: YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW

Abstract

In this study, we examined the entrance of the left, socialist and marxist ideologies to the country, how they shaped and the changes they have had put up. Study also examines the ideological differences and ideological clashes of the Turkish left.

In this frame, the point of view of Turkey's left to the Kurdish issue, the reasons and outcomes of the endings of togetherness in Turkey's left were also examined. The separation of Turkish left and Kurdish left in 1970's was examined and the question, "what should be done in the future?", tried to be answered.

Keywords: left, socialism, marxism, turkish left, kurdish left, turkey's left, kurdish issue

GİRİŞ

Türkiye solunun, geleneksel açıdan iktidara talip olmayı değil, “Marksist muhalif” olarak rüştünü ispat çabası, yürütülen halkçı politikaya bağlı olarak halkın 'baba' olarak gördüğü devlete kendisini muhatap olarak kanıtlama temelinde oluşan kişiliği; bunu örgütüne ve mücadele anlayışına yansıtması bugüne ulaşan temel özelliği olagelmıştır.

1960’lar, sol hareketin, ikinci kez doğduğu ve günümüze kadar yansıyan etkilerini oluşturan yıllardır. Marksizmin Türk Solu içinde, bu dönemin ortalarına doğru, etkin olmaya başladığına tanık oluruz.

Sol hareketin gelişiminde dayandığı toplumsal taban, uluslararası gelişmeler; gerek kapitalizmin gelişimi, gerekse sosyalizm cephesinin durumu göz önüne alındığında, Türkiye’de sol hareket ve Marksizmin de, her ülkede olduğu gibi, siyasal-sosyal ortamın verili varlığı ve Türkiye’de özel olarak belirleyiciliği altında şekillendiği görülür. Bu anlamda uluslararası plandaki gelişmeler, sol hareketin şekillenmesinde aktif bir rol oynamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dünyada sermayenin kendisini yeniden organize etmesi, periferi ülkelerdeki kapitalist gelişme ve sınıfsal ayrışmalarla birlikte, sınıf mücadelesi de güçlendi.

Devrimcilerin Devraldığı Miras

TKP’nin siyasal programı, klasik “kapitalist olmayan yol”, “üçüncü yol” perspektifine bağlı olarak yürüttüğü faaliyet içinde belirginleşmektedir. Bu ve sonrası süreci, R. N. İleri şöyle anlatıyor: “Bu durum, yani Cumhuriyet’in ilk döneminin anti-emperyalist ve devrimci niteliği, solu bir dereceye kadar açmazlara sokuyordu. Köklü toprak reformu, halkın yararına yöneltilmiş ve halkın denetiminde bir endüstrinin ve rejimin kurulması, ağır endüstriye ağırlık verilmesi, politik hürriyetlerin yani sınıfa parti ve sendikalar kurma hakkının tanınması, işçilerin mesleki haklarının sağlanması ve tek dereceli nisbi seçim sisteminin kurulmasına yönelmiş 'Milli Demokratik Devrimin' tamamlanması amacını güden, sosyalizme açık bir mücadeleye girişen sol, bunu Kemalist Kamp’ın sol unsurlarıyla güç birliği içinde legal bir ortamda gerçekleştirmek istiyordu.” (İleri, 1976)

1925 sonrasında TKP, Kemalizmle arasına sınır çekmeye yönelmesine rağmen, R.N. İleri’nin belirttiği gibi, “Kemalist Kamp’ın sol unsurlarına sosyalist devrim koşulları olgunlaşınca kadar”, dolayısıyla “anti-emperyalist, anti-feodal devrim tamamlanınca kadar” ve ancak “bu devrimleri tutarlı sürdürmesi” kaydıyla bir yol göstericilik üstleniyordu. Bu hareket içerisinde olanlar resmi ideoloji ile yakın durarak, yaptıkları çalışmalarla Kemalist devrimleri yorumlamak ve onlara teorik bir temel oluşturmak amacı gütmüşlerdir. Kadro Dergisi etrafında ortaya çıkan ve eski TKP’lilerden oluşan hareket, bu yönelimin, sınırlarına varan bir örneğidir.

TKP’nin birkaç on yıllık ‘tarihi’nin ardından, ‘60’lar solda yeni bir yönelime tanık oldu. TİP (Türkiye İşçi Partisi), bu koşullar içinde 13 Şubat 1961’de M. Ali Aybar başkanlığında bir grup sendikacı tarafından kuruldu. Siyasal sahnede solun temsilciliğini üstlenen TİP, “TKP geleneğinden, biraz da onun pratik anlamda eleştirisinden güç alarak, 'sol' hareket tarihinde ilk kez kitlesel bir güce ulaşıyordu” (Erdem, 1986). Azınlık seçkin bir grup olarak aydın kimliğinden sıyrılamayan ve kitlelerle bağ kurmak konusunda zaafiyetler taşıyan TKP geleneği açısından bakıldığında, legal düzeyde sahnede yerini alan ve solu kitlelere taşıyan TİP, Türkiye sol tarihi açısından önemli bir mihenk taşıını oluşturur.

TİP, seçim sisteminin de yardımıyla, Meclis'e 15 milletvekili taşıyacak bir güce erişmesine rağmen, programında “Kanun yolunda iktidara yürüyen siyasi teşkilat” (TİP Programı, 1964) olarak somutlanan reformist, uzlaşmacı çizgisi, onu, kendisini tasfiye etmeye kadar götürmüştür.

“İşçiler arasında yapılan anketler, TİP'in yandaşlarının çoğunluğunun, (...) 30 yaşından aşağı, ilkokul veya daha üstü öğrenim görmüş, büyük kentlerde nitelikli işçi olarak çalışan bireylerden oluştuğunu göstermiştir.” (Yerasimos, 1980) Oylarının niteliği göz önüne alındığında, TİP'in, halkın geniş yığınlarını kucaklayacak bir çizgi tutturamamış, daha çok kentlerde nitelikli işçiler arasında ve mezheplere dayalı kolaycı bir çalışma tarzı sürdürmüş olduğu anlaşılır. Bu durum, daha sonra ortaya çıkan devrimci solun kitle içerisindeki çalışma tarzına yansımıştır. 1970'lerde iktidar olmak hedefini güden TİP, kitle partisi olma yolunda köylücü bir çizgiye yönelmiş ve sosyalizm vurgusunu devreye sokmuştur. Bu politik tutum, Behice Boran'ın şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: “Demokratik yolu ve yığınları başa koymak gerekir, reformlar köklü değişikliklerden çıkarı olan sınıfların uyanması ve teşkilatlanması ile gerçekleşebilir.” (Atalay, 1988)

“Sınıfsal ittifaklar yelpazesini süreç içinde derece derece oluşturup pekiştiren işçi sınıfı, böylesine geniş bir tabana dayanarak kendi partisi aracılığıyla iktidara gelecek ve kendisiyle birlikte tüm kol ve kafa emekçilerini, halk kitlelerini her türlü sömürden, baskı ve şiddetten kurtararak, gene bir süreç içinde Türkiye'yi, dünyanın en ileri ülkeleri arasında yer alan tam bağımsız ve özgür toplum düzeyine çıkaracak olan sosyalizmi gerçekleştirecektir.”(TİP Programı1964) Programındaki ilerici söylemlerine rağmen parlamentocu tutumundan vazgeçemeyen TİP'in, devrimci bir durumun olmadığı, sosyalistlerin ve işçi sınıfının, çıkarlarını parlamentaryer yoldan korumalarının dışında hiçbir seçeneklerinin olmadığı tutumunun ısrarlı savunusu kendi içinde karşıtını doğurmuştur. Gelişen muhalefet (Emek Grubu ve MDD'ciler), radikal çıkışları nedeniyle TİP yönetimi tarafından tasfiye edildi.

TİP'in ortaya çıkışı, Yön gibi yeni bir siyasal oluşumu da koşullandırmıştı. "Başını Doğan Avcıoğlu'nun çektiği Yön Dergisi ve bu dergi çevresinde oluşan Yön Hareketi bir anlamda Kadro'nun devamı gibidir.

Kapitalist gelişme doğrultusunda oluşan, sosyal ve sınıfsal ilişkilerin aydınlar üzerinde yansıttığı “etkilerin” bir ürünü olarak şekillenen Yön, ideolojik temelini Kemalizmden alıyordu. 1961 yılında yayımlanmaya başlayan dergi, Kemalizmin temel bakış açısına uygun olarak “çağdaş uygarlık”, “batılılaşma”, “devletçilik”, “sosyal adalet” gibi hedeflerle topluma yön verilmesi gerektiği düşüncesi taşıyordu. Bu noktadan bakıldığında ideolojik ve siyasal bakış açısından en güçlü ve hazırlıklı olan hareketin Yön olduğu görülecektir.

“Yön–Devrim çizgisi, 27 Mayıs darbesi ile birlikte açılan yeni siyasal ve entellektüel ortamın en karakteristik özelliklerini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda o dönemde dünyaya egemen olan başlıca reformcu düşünce ve siyaset akımlarının bir karmaşasını da temsil ederek Türkiye sol hareketinin başlıca eğilimleri üzerinde etkili olmuş ve günümüze kadar süregelen sonuçlar doğurmuştur.” (Akdere, 1996)

Her ne kadar sol bir grup olduğu iddiasıyla hareket ediyor ve diğer gruplarca sol olarak tanınıyorsa da Yön Hareketi, ancak bir 'sol' Kemalist bir hareket olmanın ötesine geçmemiştir. “Yöncüler, kendi programlarını, 'sosyal adalet içinde hızlı kalkınma' olarak özetliyorlar, ve bu soyutlama 'Anayasanın benimsediği bir formül' olarak sunuluyordu. Devrim kavramının

düzenin en temel belgesi açısından yozlaştırılmasını ifade eden bu tutum, dönemin Milli Demokratik Devrim teorisini kabul etmiş 'en radikal' silahlı hareketleri (THKO, TKP-ML ve THKP-C) tarafından da genel bir kabul görmüş durumdaydı.” (Akdere, 1996)

1965'te şekillenmeye başlayan ve 1967'de yükselen MDD (Milli Demokratik Devrim) hareketi, bu dönemin, eski TKP mirası ile dolaysız bağları bulunan bir siyasi odağıdır. Önemli kadrolarının hemen hemen tümü eski TKP'li olan MDD, 1960-70 döneminde Yön ile aynılaşan politik bir tutum göstermiştir. Aralarındaki fark, MDD hareketinin Marksizanargümanları kullanması, alt sınıflara yakın olması ve Yön'ün geleceğe hiçbir miras bırakmadan yok olmasıdır. Yön'den farklı olarak MDD hareketi, 71 devrimci hareketinin içinde şekillendiği ve etkilendiği bir odak olmuştur.

MDD hareketi 1967 yılında politik arenaya, TİP'le aralarındaki temel ayrımın programatik değil, mücadele anlayışına ilişkin olduğunu deklere ederek çıktı. Onların mücadele anlayışlarına ilişkin ortaya koydukları sınıf önderliği ve sınıf partisi görüşleri, halkçı - cepheci anlayışın basit bir kopyasıydı. Aydınlik Dergisinde, TİP'in sosyalist bir parti olması için yapması gerekenler sıralanırken; kendi parti anlayışları da dile getiriliyordu: “TİP sosyalizmin bilimini temel alan, emekçileri parti içinde örgütleyip sosyalist kadrolar oluşturmak ve bütün milli sınıfları milli kurtuluş saflarında toplamaya yönelik parti olmalıdır.” (Eralp, 1968) Bu bakış açısı, MDD hareketinin TİP'ten çok Yön hareketi ile örtüşmesini beraberinde getiriyordu. MDD'nin Yön'den bu anlamdaki farkı, darbeci beklentileri Marksist söylemlerle ifade ediyor olmasıdır.

MDD hareketi, savunduğu “Milli Demokratik Devrim”e kimin önderlik edeceği sorusuna net bir yanıt verememiştir. Diğer yandan “Bağımsızlık olmadan sosyalizm olmaz” söylemiyle, küçük burjuva radikallerini demokratik devrimde reddedilemez bir güç olarak görmüş, ve bu işi onlara, “bağımsızlığı savunmak işi esasen küçük burjuva radikallerine aittir” diyerek, havale etmiş, küçük burjuva radikallerinin ordu lehindeki propagandalarını ve darbe teşviklerini desteklemiştir.

“Küçük burjuvazi, milli burjuvaziden ayrı olarak ele alınmalıdır. Komprador kapitalizmi ile sınıf çıkarı asla bağdaşmayan küçük burjuvazi bilinçlendiği ölçüde devrimden yanadır. Hem demokratik devrimden yana, hem sosyalist devrimden yana... Küçük burjuva kökten gelme asker-sivil-bürokrat, aydın küçük burjuvazi içindedir... Asker-sivil-aydın zümre gerek kök bakımından gerek genel durum bakımından içinde sayılması gerektiği Türk küçük burjuvazisinin en bilinçli kolunu, bu sınıf öncü müfrezesini teşkil etmektedir. Kesin olarak demokratik devrimden yanadır, sosyalist devrime karşı olması için sınıf açısından bir neden yoktur.” (Tüfekçi, 1966)

MDD'ninaskerci eğilimi, M. Belli'nin görüşlerinde net olarak dile getirilmektedir: “Türkiye'de iki ana ilerici akım vardır. İki devrimci kol, güçbirliği halinde Türkiye'nin gelecekteki tarihi kaderini tayin etmek durumundadırlar. Mustafa Kemal kolu ve sosyalist kol”. “Öteki ülkelerin tarihinde sık sık görülen askerler tarafından bastırılan halkçı ilerici hareketler bizim tarihimizde yoktur. Ve bu gerçek bizim ilerici olarak Türk ordusuna karşı tutumumuzun batı anti-militaristlerin tutumunun tam karşısı olmasını gerektirir.” (Belli, 1968) MDD kuramcıları da, kendilerini Kemalizmin izinde gören Kadro'dan, 27 Mayısçılardan ve Kemalizm ile ilişki kurmak isteyen Yöncülerden sonra, önceki geleneğe bir anlamda bağlılıklarını sergilerler. Küçük burjuva aydınlar zamanla radikal düşüncelere yönelirken, çıkardıkları Aydınlik Dergisi sayesinde de düşüncelerini yaygınlaştırmaya çalışırlar. Böylelikle MDD hareketinin genel

olarak ilk vardığı kuramsal sonuç, “burjuva demokratik devrim” ile “milli demokratik devrim”in birbirinden farklı olduğudur. Çünkü sömürge ve bağımlı ülkelerde “burjuva demokratik devrim” gerçekleşemez. Bağımlı ülkelerdeki devrimin karakteri anti-emperyalist ve anti-feodal olmak durumundadır. Ülkede sınıflar ve aydınlar üzerine yapılan araştırmalarda, küçük burjuvazinin burjuvaziye bağlılığı, köy küçük burjuvazisinin tutuculuğu, yerli burjuvazinin geliştikçe asker-sivil-aydın-bürokrat kesimin onun etkisinde kaldığı, bu kadroların emperyalizm yanlısı ve ona karşı olanlar olarak ikiye ayrıldığı gibi sonuçlara varırlar. Milli burjuvazinin ise, varlığı ortaya konmakla birlikte, toplumsal ve ekonomik yaşamda önemli bir güç olmadığı kanısı hakimdir. Sonuçta demokratik devrimi, küçük köylülerin ve küçük burjuvazinin en radikal gruplarının yardımı ile işçi sınıfının üzerine alabileceği görüşü hakim olur.

MDD hareketi Türk sol tarihi içerisinde, kullandığı terminoloji ile sol sapma gibi görülebilse de, bir küçük burjuva sağ sapma olarak nitelendirilmelidir. “MDD hareketi, yayınları ve çalışmalarıyla gelecek dönemlerin kadrolarının klasik Marksist literatür alanında olduğu gibi yurt gerçeklerinin araştırılmasında da kuramsal eğitimini sağlayacak ve özellikle gençliğin devrimci harekete katılmasına ön ayak olacaktır.”

TKP, TİP ve MDD hareketleri genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ortaya çıkan sonuç şudur: TKP, Şefik Hüsnü ile birlikte sınıf içinde faaliyet göstermeye özel bir önem göstermiştir, bu noktada Kemalizmle yakınlaşmışsa da örgüt fikri güçlü tutulmuştur. TKP legal olanaklardan yoksun olunan bir dönemde illegal siyasal faaliyet yürütmüştür. TİP, kullandığı legal ortam aracılığıyla örgütlülüğünü sürdürmüş, dar da olsa kendi anlayışı çerçevesinde sınıf tabanlı bir faaliyet yürütmüştür. MDD ise legal çalışmaya, her türlü legal çalışma ortamını “icazetçi” sayarak yanaşmadığı gibi, illegal anlamda da bir faaliyet yürütmek için özel bir çaba harcamamış, 'hareket' sınırını aşamamıştır.

Türkiye’de sosyalizmin “özgünlüğü”nü vurgulama ve bunun öncüsü olma misyonunu taşıma iddiaları, aşağıdaki açıklamalarda görülebileceği gibi, bu oluşumların ortak yanıdır.

“Türkiye’ye özgü sosyalist rotayı çizmek ve Türk sosyalist hareketini yüzde yüz bağımsız yabancı etkilerden uzak, ...bir hareket olarak raya oturtmak mücadelesini vermektir.” (Boran, 1977)

“Türkiye İşçi Partisinin sosyalizmi, ‘Türkiye Sosyalizmi’ ithal malı değildir. Bu, ne Batıdaki, ne Doğu’daki örneklerine benzer. Çünkü Türkiye ne Batıdır, ne Doğudur. Türkiye kendine özgü koşulları olan bir ülkedir.” (Yerasimos, 1980)

“Türkiye sosyalizmi bilimsel toplumculuğun ışığında ama her türlü dogmacılıktan, taklitçilikten, tekerlemecilikten kaçınarak gaziler çağından ta İstiklal Savaşına kadar kendi milli tarihinden destek bulan Türkiye’nin...” (Eralp, 1968)

“Türkiye emekçilerinin... çıkarları gereği, Sovyetler Birliği’ne bu ülkeyi yöneten partiye karşı olumlu bir tutumu benimsemek... başka şeydir, ‘Moskovacı’ olmak başka şey... Maoocu, Kastrocu, Moskovacı yakıştırmalarına cevabımız şudur: Biz Türkiyeciyiz. Türkiye emekçilerinin davasının savunucusuyuz biz.” (Eralp, 1968)

Bu dönemde farklılığı ile kendisini ortaya koymaya çalışan bir kişi vardır ve bu, eski bir TKP’li olan Hikmet Kıvılcımlı’dır. Sınıf ve parti kavrayışı açısından M. Belli’den daha ileri olan Kıvılcımlı, politik olarak çok özel bir yer işgal etmez gibi gösterilmeye çalışılır ve görmezlikten gelinir. “Kıvılcımlı’nın TKP içinde gerçekleştirdiği eleştiri ve öneriler, TKP’nin örgütsüzlüğünü,

teorisizliğini, ve eylemsizliğini açığa çıkarır” (Akdere, 1996). TKP merkez komitesine sunduğu Yol adını taşıyan çalışmaları için Kıvılcımlı şunları söyler: “1930 yılına dek Türkiye’de geçirdiğim ilk on yıllık Marksist-Leninist pratik ve teori savaşına dayanarak, 40 yıl önce ‘Yol’ adı altında bir seri yerli orijinal araştırmalar yapmıştım. Burada her biri ayrı kitaplar halinde, ideoloji, sosyal gelişim, parti tarihi, strateji planında burjuvazi, proletarya, köylü ve ulus ve taktik problemleri ayrıntı ve eleştirileriyle ele alınıyordu.” (Kıvılcımlı, 1992) O zamana kadar bu derinlikte ele alınıp işlenmemiş konular olması anlamında bu çalışmalar oldukça büyük önem taşımaktadır. 1930’lu yıllarda özellikle Kemalizm ve ulusal sorun konusunda TKP’den ayrıştı, ileri bir konuma sahip olan Kıvılcımlı, “TKP bünyesinin ‘yabancı’ unsurlarındandı.” (Akdere, 1996)

Tüm aykırılığına rağmen Kıvılcımlı, 1930’larda aldığı ileri tutumları terkederek, 27 Mayıs darbesinin etkisi altında darbe umudu ve bekleyişi içerisine girdi. “Ordunun bizdeki ilerici rolü üzerine tezler”i ile Kemalizmin etki alanında, diğer anlayışlarla aynı noktaya düştü.

1968’lerde, Asya ülkelerindeki toprak mücadeleleri, Latin Amerika’da anti-emperyalist hareketler, Vietnam halkının ABD’ye karşı yürüttüğü başarılı mücadele, Küba zaferi dünyayı güçlü bir anti-emperyalist dalga ile sarsarken, Türkiye solu yeniden oluşumunu bu ortam içerisinde gerçekleştirmiş, ve bu gelişmenin bir parçası olmuştur. Özellikle Vietnam devrimi ve Latin Amerika’daki gerilla mücadeleleri Türkiye sol hareketi üzerinde güçlü etkiler bıraktı. MDD hareketinin bir kesiminin Maoçu yorumları, diğer kesiminin SBKP’nin “kapitalist olmayan kalkınma yolu”, “ileri demokrasi” vb. tezlerini sahiplenmeleri, yine TİP’in, SBKP’nin “barışçıl geçiş”, “barış içinde bir arada yaşama” tezlerine sarılması karşısında sol hareketler reformizmle aralarında belirginleşen yol ayrımlarında kendilerine en yakın odağı yol gösterici olarak kabul edeceklerdi. Gençlik kesimleri de reformcu ve uzlaşmacı tavırlar karşısında kendilerine Guevera, Mariaghella gibi Latin Amerika devrimciliğinden ve Çin devriminin etkisi ile Maoçuluğun “devrimci yorumlarından” eylemlerine “meşru zemin” kazandıracak tarzda etkilenmişlerdir. Bu etkilerin temel yanı, bu dönem boyunca 60’lı yıllar sol hareketinin, Yön hareketinde kendisini ortaya koyan Kemalizm dışında, ‘ilerici ve devrimci’ bir geleneğin, kültür ve mirasının bulunmamasıdır.

Devrimci Kopuşa Doğru

Türkiye solu dünyayı, 1960 sonrası gelişiminde birçok problemle boğuşurken tanıyacaktı. Genç kuşağın önünde, örnek alınacak bir komünist gelenek dışında, her türlü sapma mevcuttur. Kemalizm, popülizm, reformizm, militarizm, vb. Bir yandan Latin Amerika ülkelerinde gelişen gerilla mücadeleleri, diğer yandan SBKP tarafından estirilen 'modern revizyonist' rüzgarlar... Genç sol hareket, dünyaya gözünü bu ortamda açıyordu.

1961-1971 döneminde belirginleşen yol ayrımları, sol hareketin mensuplarının düşüncelerindeki ana temaların ortak olmasına karşın, dünyadaki politik gelişmelerin etkisi altında farklı politik tarzlar edinmelerinden ve sınıfsal konularından kaynaklanarak belirginleşen bakış açılarında somutluk kazanır. 1969 sonrasında iktidarın artan saldırıları karşısında TİP yöneticileri bile parlamentarizme mesafeli yaklaşırken, Devrim Gazetesi etrafında toparlanan Yön aydınlarından arta kalanlar, MDD hareketini ilk kuranlarla birlikte ilerici subayların müdahalesini beklemeye koyulurlar. MDD hareketi içinde Aydınlık Dergisi etrafında toparlanan gençlik kesiminde, Marksist eserlerden çok, Sovyet devriminin etkisiyle okunan Lenin’in eserleri ve özellikle

1930-50 yılları arasında Çin devriminin deneylerini yansıtan ve “Milli Demokratik Devrim” tezlerini destekleyen Mao Zedung düşüncesi yoğun ilgi görür.

Başını Sovyetler Birliği'nin çektiği sağcı çizginin etkileri ve emperyalizme karşı gelişen gerilla hareketleri, devrimcilikle reformizm arasındaki ayrışmanın ana çizgilerini oluştururken; dönemin devrimci hareketlerinin teorik ifadesi, kendisini Mao düşüncesinde bulmuştur. “Silahlı mücadelenin esas alınması” gerektiği yolundaki görüşlerin bütün devrimci çevreleri etkilemesi, ve bunun, reformizm ve uzlaşmacı akımlara karşı bir ayırım çizgisi olarak kabul edilmesi, dünyadaki gelişmelerden etkilenen Türkiye'deki radikal sol harekette kısa zamanda kabul gördü.

M. Çayan'ın Aydınlık Sosyalist Dergide yayımlanan, “Sağ Sapma, Devrimci Pratik ve Teori” başlıklı yazısı, genel olarak devrimci grupların ilkelerini ortaya koyar: “...şehir ve köy proletaryasının ve emekçilerinin hala önemli bir kısmının baş düşmanları olan emperyalizmin Türkiye'deki uzantısı AP iktidarının ya da statükocu muhalefetin peşinden gittiği şehir ve köy proletaryasının geniş çevrelerinin öz devrimi sosyalist devrimden habersiz olması bir yana, ülkesinin işgal altında olduğunun bile farkında olmadığı bir evrede, proletaryanın fiili öncülüğünden bahsetmek, oportünizmin daniskasıdır.” “...işçi sınıfının öncülüğü olmadan ne anti-emperyalist savaş başarıya ulaşır, ne de sosyalizme geçiş olabilir. İşçi sınıfının öncülüğü olmadan sosyalizme geçişi mümkün görmek boş bir hayaldir.” (Çayan, 1992)

Devrimci grupların kendilerine aradıkları strateji, her grubun eylemleri ile kazandığı pratik deneyime dayanır. Marighella ve Guevera'nın, bu dönemde Türkçeye çevrilen eserleri gerilla hareketinin gelişimine katkıda bulunurken, ‘Halk kurtuluş savaşı’ da bir ‘ilke’ olarak yerleşmeye başlıyordu. Halk savaşı düşüncesinde ilke olarak; düşmana karşı yıpratıcı bir mücadele vermek; devrimci mücadelenin en geliştiği bölgelerde parlayan iç savaş kıvılcımlarını aktif mücadeleyle ülkenin tüm alanlarına yaymak, mücadeleyi politikleşmiş bir askeri mücadele biçiminde yürütmek, ekonomik ve demokratik mücadeleleri asıl mücadeleye yardımcı olması bakımından önemsemek gerekmektedir. Karşı devrimin baskısına devrimci şiddetle cevap verilmeli, işçi ve köylü kitlelerine aktif mücadelenin gerekliliği gösterilmelidir.

'71 Devrimci Kopuşu

Türkiye’de örgütlerini yaratan silahlı hareketlerin tümü, MDD tezini savunan taraftan çıkmıştır. Bu hareketlerin yaptığı ülke tahlillerinde ve ileri sürdükleri savlarda; Türkiye'nin yarı-sömürge, yarı-feodal yapısının kabulü, esas mücadelenin emperyalizme karşı verilmesi gerekliliği, Mao'nun “halk savaşı stratejisine” bağlı olarak verilecek gerilla mücadelesinin esas alınması gerektiği düşünceleri göze çarpan unsurlardır.

Devrimci kopuşu simgeleyen hareketler içerisinde THKO, yalnızca pratik bir tavır olarak kaldı. THKO siyasi olmaktan çok askeri bir örgütlenme olarak şekillendi. “Foko' tipi örgütlenme, üzerinde fazlaca tartışılmadan benimsenmiş ve hareketin esas karakteri, örgütsel ifadesini ‘ordu’ kavramında bulan silahlı eylemcilikte yoğunlaşmıştı.” (Akdere, 1996) Örgüt, geriye birkaç bildiri ve kısa bir sürede ele alınıp çalاکalem Hüseyin İnan tarafından yazılan Türkiye Devriminin Yolu çalışması dışında hiçbir yazılı belge bırakmadı. THKO “halk savaşı stratejisi” içinde teorik olarak işçi sınıfının rolünü reddetmezken “üretimde bulunan proletaryanın

savaşına müsait olmadığı” gerekçesiyle “üretim dışı” proletaryayı (kır yoksulları ve küçük üreticiler) temel almıştır.

THKO, THKP-C ve TKP-ML, 1960'lar solculuğundan kapsamlı bir politik kopuşun denemeleridir. Bu üç örgüt, kendilerinden sonraki sol hareket üzerinde kalıcı etkiler bırakmışlardır.

THKP-C teorik temellerini MDD ve PDA çizgisinin eleştirisi temelinde oluşturmuştur. THKP-C, MDD hareketinden farklı olarak ulusal bir cephe içerisinde bir sınıf partisini şart koşuyordu. THKP-C lideri Mahir Çayan'a göre, “Leninist devrim teorisinde, ihtilalci inisiyatifin rolü (emperyalist dönemin özelliklerinden dolayı) Marx ve Engels'inkilerle kıyasla çok daha ağırlıklıdır. Emperyalist dönemde, devrimlerin maddi temeli hazır olduğu için, meseleyi çözmek ihtilalci inisiyatifin uygun zamandaki atılımına kalmaktadır.” (Çayan, 1992)

“Parti-Cephe teorisyeni M. Çayan bu yaklaşımını demokratik devrim anlayışına dek uzatarak, gündemdeki devrimi işçi sınıfının ideolojik, politik, örgütsel öncülüğünde ve kesintisiz olarak sosyalizme yönelen bir süreç olarak tanımladı.(...) MDD çizgisi yerine, devrimi sınıfın öncülüğünde kesintisiz bir süreç olarak değerlendiren daha ileri bir formülasyon getirildi.” (Eralp, 1968) Fakat gerilla mücadelesini esas alan THKP-C'ye göre devrimciler, M. Çayan'ın “çağımızın baş çelişkisi ezilen uluslar ve emperyalizm arasında”dır düşüncesine dayanarak savaş alanı olarak kırları seçmelidirler. Halk, “sunî denge” sonucu, devlet karşısında pasifize bir konumda olduğundan, “silahlı propaganda” ile harekete geçirilecektir. “Profesyonel devrimcilerin teşkil ettiği savaş örgütünün objektif olarak proletaryanın devrimci iradesini temsil etmesi esastır. Ve proletaryaya bilinç dışarıdan verilecektir.” (Çayan, 1992)

Marksizme dönük bütün yönelimlerine rağmen, gerek THKO, gerek THKP-C hareketleri mahkemelerde yaptıkları savunmalarda, Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni adlı çalışmasında ileri sürdüğü bütün tezleri olduğu gibi tekrarlamışlardır. Ülke tahlilleri, devlet, ordu üzerine düşünceleri Yön ve MDD hareketinin görüşlerine tamamen uygundu. THKO'nun sosyalizmi hedeflediğine ilişkin herhangi bir teorik belirti yoktur. Hareket, anti-emperyalist olmanın dışında bir özellik göstermez. “Millî Demokratik Devrim” ve kesintisiz sosyalizme geçiş (ilke olarak kabul edilmesine rağmen) söylemi, savunmalarında bile dile getirilmemiştir.

İbrahim Kaypakkaya, işkencedeki onurlu devrimci direnişi ile en çok, fakat 1971 kopuşunda ortaya koyduğu teorik yaklaşımları ile en az tanınan kişidir. Gerek 60 sol hareketi üzerinde Kemalizmin hegemonyasına ilişkin, gerek ulusal sorun konusundaki görüşleri ile Kaypakkaya, kopuş yaşayan bir devrimcidir.

TİİKP'den kopan TKP-ML, Kaypakkaya ve bir grup arkadaşı tarafından kuruldu. Kaypakkaya, işçi sınıfı ve halkın ayaklanması için devrimci örgütün gerekliliğine vurgu yaparken; “Şimdi işçi sınıfımızın ve yoksul köylülerimizin büyük çoğunluğu kurtuluşlarının ancak silahlı mücadele ile olacağını kavramış durumdadırlar”, “genel olarak dünyada özel olarak da Türkiye’de objektif şartlar devrime son derece elverişlidir” der. (Kaypakkaya, 1987) TKP-ML, yarı-sömürge, yarı-feodal olan Türkiye’de devrimi, “kırlardan şehirlere doğru gelişen halk savaşı” yoluyla gerçekleştirmek için pratik adımlar atılmasını öneriyordu. Kaypakkaya da öncekiler gibi, proletarya partisinin kuruluşunu kırlardan başlayacak bir mücadele içinde olanaklı görüyordu. Bu görüş genel olarak 1971 hareketinin tüm kesimleri tarafından paylaşıyordu.

71 hareketi kadrolarının tümü ideolojik gıdalarını Yön ve MDD hareketlerinden almışlardır. Yöneticilerin genç olması ve hareket tabanının özellikle gençliğe dayanması yanında, Marksist birikimin zayıflığı bu hareketler için önemli bir engel oluşturuyordu. Uluslararası planda yol gösterici olarak örnek aldıkları Gueveracılık, Çarumazumdarıcılık ve Maoculuk, MDD’ciliğin alternatifini olarak kavrandı.

Toplumsal olarak işçi sınıfının barışçı bir mücadele çizgisi benimsemesi, 71 hareketini, işçi sınıfı vurgusuna rağmen, mücadelede yönelecek önemli bir unsurdan yoksun bırakıyordu. Bu dönemde, sınıf vurgusuna sahip TİP ve sınırlı bir etkiye sahip olsa da Hikmet Kıvılcımlı bir yana, gençlik hareketi, sosyalizm ve işçi sınıfı vurguları ile parlamentarizm ve reformizm arasında sıkışıp kalmıştır. 71’deki devrimci kopuştan geriye, alt sınıf ve tabakalara dayalı bir silahlı mücadele anlayışı sunmaktan fazla bir şey kalmamıştır.

1975 - 80’de Marksizme Ulaşma Çabaları

1971 hareketi, 12 Mart sonrasında örgütsel varlığı yanında, neredeyse tüm önder kadrolarını da yitirdi. Fakat baş eğmez mücadelenin ardından gelen yenilginin geride kalan kadrolar üzerinde bıraktığı yüksek moral değerler sayesinde, bu hareketler kendilerini toplama, yanılıklarını (kaba bir biçimde de olsa) değerlendirme, eleştirme ve giderme çabası içinde oldular. Bu samimi çabalar, hareketlerin toparlanmasını ve mücadeleye eğilimli kitleler tarafından desteklenmesini sağlamıştır.

1975 yılından sonra gelişmeye başlayan sol hareketin, Parti-Cephe geleneği bir tarafta tutulursa, Marksizme yaklaşma çabaları daha da güçlendi. “İdeolojik önderlik” tezlerinin terk edilmesi ve “kitlelere gidilme” anlayışı hakim olmaya başladı. Fakat Türkiye’de toplumsal siyasi sisteme karşı mücadele eden siyasi hareketlerin hiçbiri, devrimci demokrasi sınırını aşmamıştır. Bu durum, Taslak’ta farklı bir bakış açısından ifade edilir: “Türkiye komünist hareketinin bütün ömrü, küçük burjuva radikalizminin egemenliği altında geçmiştir.” Her ne kadar bu siyasi hareketlerin her biri kendisini Marksist-Leninist kabul ederken, kendi dışındakileri Marksizmden şu ya da bu ölçüde sapma olarak görüp kıyasıya eleştirdiyse de, “devrimci demokrat hareket” tanımlaması genel bir yaygınlık kazandı.

İşçi sınıfının bağımsız siyasi kimliğini kazanamaması koşullarında “devrimci demokrasi” yalnızca demokrasi taleplerini ve özlemlerini değil sosyalizm özlemlerini de dile getirmiştir. “Çünkü Türkiye’de politik Marksizm, Rusya’da olduğu gibi küçük burjuva devrimciliğinden koparak değil, esasen, küçük burjuva sosyalizminden –yer yer ve politik eylem anlamında küçük burjuva devrimciliğiyle birlikte– koparak politik arenanın ‘aktör’leri arasında yerini almıştır. Bu tarihselliğin anlaşılması, tarih dışı spekülasyon tarzların daha başlarken sakatlayıcı niteliğini bertaraf etmek bakımından tayin edicidir.”

Bütün farklı yanlarına rağmen, hareketlerin ortak özelliği, MDD hareketinin teorik mirasçıları olmalarıdır. “Demokrasi ve bağımsızlık” ve “demokratik halk iktidarı” gibi temalar, tümünde ortaktır.

“Yeterli bir teorik olgunlaşma süreci yaşanmadan pratik-politik ifadelerini (örgütsel yapılarda) bulan Marksizm, o andan itibaren Türkiye’de Marksizme ilişkin kendine misyon biçenlerin önceliklerini de belirledi. Bu, kuşkusuz bir tarihsel kazanımdı, ama yirmi yılı aşkın bir sürenin

ardından, hala ilk kazanım kategorisinin geride bırakılmamış olması, bugün çubuğun kazanım yönüne değil, kazanımın eksikliğine doğru bükülmesini zorunlu kılıyor.”

Öncüllerinin reformist ve sağcı yaklaşımlarından kopmakla 1971 sonrası hareket halkçılığa devrimci bir içerik kazandırdı. Geçmişe yöneltilen eleştiriler, dönemin kitle hareketleri ile de birleşince ortaya çıkan teori ve programlar, burjuva reformizmi karşısında mücadele eden güçler için bir çekim merkezi oldu. 71 sonrası siyasi hareketler, bütün teorik ve siyasal eksiklere rağmen, 71 hareketinin bıraktığı devrimci direniş, devrimci moral ve etkiyle birleşerek hızla yaygınlaşan anti-faşist gençlik ve kitle hareketi ile birlikte ortaya çıkan gelişme ortamında birer çekim merkezi oldular. Fakat son yirmi yılın deneyimi de gösteriyor ki, bu hareketler, teorileri ve buna dayanan programları ile, devrimci demokrasi sınırlarını aşamayan halkçı hareketlerin düşünsel ifadeleri olmaktan öteye geçememişlerdir.

“Ne yazık ki Türkiye devrimci hareketi, Türkiye’nin devrimcisi dogmatiktir. Türkiye devrimci hareketinin yaptığı dogmalar, Marksizmin-Leninizmin değil, popülist ideolojinin dogmalarıdır.” (Fırat, 1990)

Türkiye Solu ve Kürtler

Kürt ulusallaşması, tıpkı Türk uluslaşması gibi tarihsel olarak gecikmiş bir ulusallaşmadır. İlk ulusallaşma süreçlerini baz aldığımızda, yani 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ve daha sonra Batı Avrupa’nın diğer yerlerini kapsayan, oradan Balkan coğrafyasına inen, Balkan coğrafyasındaki hareketlenmeler ile birlikte Osmanlı’nın imparatorluk hinterlandını bozan süreç ile karşılaştırıldığında, Türk ve Kürt ulusallaşmaları diğerlerine göre bayağı gerilerden gelen bir pozisyon içerisindedirler.

Tarihsel olarak bu gecikmenin sosyolojik analizini burada yapmayacağım, bu analiz bu sayfaya sığmayacak kadar geniş bir alanı içine alan, kapsayan başlı başına ayrı bir yazı konusu. Bu gecikme ister istemez TC’nin kuruluşu ile birlikte ülkedeki sosyolojik yapının ilerencilik anlamında bir değişim yaşamasını engellemiş, geç kapitalistleşen Türkiye Cumhuriyeti bu gecikmeye uygun kendi solunu da yaratmıştır. Türkiye’de sol, Murat Belge’nin ifadesini kullanmak gerekirse “ölü doğmuş” bir soldur. Bu ölü doğmuşluk, solun kuruluşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan sosyalist hareketlerin bile gerisine düşerek, devletli bir yapı olarak ortaya çıkmasıyla alakalı bir durumdur.

Osmanlı’daki ilk sosyalist hareket Hınçak Partisi’dir. Hınçak Partisi, Komünist Manifesto’nun bu topraklardaki ilk çevirisini yapan, siyasetleri değil rejimi sorgulayan ve bu uğurda Paramaz başta olmak üzere birçok devrimci ögesini yitiren, günümüzde dahi etkilerini hissettiğimiz önemli devrimci ve sosyalist hareketlerden biridir. Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkan sol ise devletten, resmi ideolojiden, resmi tarihten kopamayan ve hatta Kemalizm için kendini bile fesheden, parti kadrolarını kendi eliyle tasfiye eden, rejime göbekten bağlı bir soldur.

Solun Türkiye’de bu şekilde tarih sahnesine çıkması, Kürtler başta olmak üzere diğer ezilen milliyetler ile arasının daha bir açılmasına neden olmuş, Kemalizmin yanında durdukça, sol, ezilen milliyetlere giderek yabancılaşmıştır. Türkiye sosyalist hareketinin sorunlu bir parti programı ile ortaya çıkmasının en önemli nedeni, Sovyetler Birliği’nde yaşanan politik dönüşümle birebir alakalıdır. Sovyetler Birliği’nin dünya devrimi hedefinden vazgeçip "tek ülkede sosyalizm olabilir" gibi gerici bir ideoloji ile kendi yeni teorizasyon süreci içerisine

girmesi ve dünyadaki diğer sosyalist hareketleri de bu teorizasyon süreci içerisinde şekillendirmek istemesi, ulus devlet pratiği ile hareket etmesi, aşamalı devrim gibi küçük burjuva önderlikleri desteklemesi (Türkiye’de bunun karşılığı Kemalizmdir) Türkiye sosyalist hareketinin de SSCB’deki bu dönüşümden nasibini almasını sağlamıştır.

Güney Kürdistan’da yükselen Mustafa Barzani hareketi, 1946 yılında İran Kürdistanı’nda ortaya çıkan Mahabat Kürdistan Cumhuriyeti, Kürtlerin tekrardan kendi sorunlarını, yani ulusal bir program ile tekrardan sahneye çıkmaları, ister istemez Kürtlerin aynı coğrafyada beraber yaşadıkları siyasetlerin kendi parti programlarında da revizyona, bir değişime gitmelerini sağlamıştır. Türkiye de, Türkiye İşçi Partisi ile başlayan başta doğu sorunu ve arkasından gelen doğu mitingleri olmak üzere gündeme gelen Kürt sorunu, 1938’den sonraki Türkiye Kürdistanı’ndaki sessizliği bozarak sorunun bu topraklarda farklı bir evreye girmesini sağlamıştır. (Dermanoğlu, 2016)

1970’ler ile birlikte TİP’in gerek kendi içerisindeki bölünmesi, gerek başka sosyalist grupların yavaş yavaş ortaya çıkması, Kürt sorununun da ideolojik olarak çözümü noktasında, hegemonyanın sağ bir çözümden sol bir çözüme geçmesini sağlamıştır. Bu durum, özellikle Kürt gençliği başta olmak üzere Kürt halkının azımsanmayacak bir kesiminin sosyalist yapılarla ilgi duymaya, bu yapılar içerisinde örgütlenmeye başlamalarına neden olmuştur o dönem. Fakat bu birliktelik fazla uzun sürmemiş, Kürtler kendi sorunlarını Türklerin yapacağı devrime ertelemeyerek ayrı örgütlenme kararını almışlardır ve kendi ulusal teorizasyon süreçlerini başlatmışlardır. Bir ulus devlet ideolojisi olan Kemalizm ve milliyetçilik, Kürtlerin sosyalist hareketler ile arasına mesafe koymasının en önemli nedenlerinden biridir. Kürtleri ve diğer ezilen milliyetleri içine almayan bu ideoloji, solun Türkiye’de vazgeçemediği en önemli olgudur. 1970’ler ile birlikte her ne kadar Kürt sorunu, ezilen milliyetler sorunu Türkiye sosyalist hareketinin gündemine girmişse bile, rejimin kutsallarını bütünlüklü bir şekilde eleştiremeyen, vatan, bayrak, yurtseverlik, tarihsel ilerlemecilik tezlerine sarılan, 19 Mayıs’ta Samsun’a yürüyüşler yapan, mahkemede Kemalizm’in ilkelerini savunan, yazdıkları kitaplarda Kemalizm’e anti-emperyalizm diyen Türkiye sosyalist hareketi, Kürtlerin ayrı örgütlenme sürecinin de startını vermeye başlamıştır.

1960’lı 70’li yıllar, özellikle Kürtler açısından önemli oranda bir toplumsal dönüşümün gerçekleştiği yıllardır. Zira bu yıllar, hem kırdan kente yoğun göçün hem de kitlesel bir şekilde eğitime yönelmenin etkisiyle “kentli” bir Kürt küçük burjuva sınıfının belirgin hale gelmeye başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla bir taraftan doğrudan kentleşmenin etkisiyle bir Kürt küçük burjuva sınıfı oluşmaktayken, diğer taraftan eğitime yönelmeyle beraber kırsal alanda “güçlü” olan “önde gelen Kürt ailelerin” varisleri de kentlerde küçük burjuvaziye dönüşme yolunda bir adım atmaktaydı. Bu sosyolojik gelişme önemlidir; zira bu gelişmeyle beraber Kürt siyasallaşmasının sınıfsal dinamikleri de değişmeye başlamıştır.

“Kentli” küçük burjuva Kürtler, büyük şehirlerde önemli ölçüde sol siyasete eklemlenerek bir siyasal formasyon kazanmıştır. Bu durum, Kürt siyasallaşması açısından son derece önemli bir dönüm noktasıdır; çünkü o yılların kent ortamında genel olarak bir “sol yükseliş” söz konusudur (Yeleser, 2011: 73) ve Kürtler aldıkları “sol formasyon” sayesinde kendilerine siyasal yelpazede bir alan açabilmişlerdir; ki, o dönemin Türkiye’sinde Kürtlerin sol siyasete eklemlenmeden siyasal yelpazede kendilerine bir alan oluşturabilme olanakları da yoktu denebilir. Zira Komünizmle Mücadele Dernekleri ve Ülkü Ocakları gibi dönemin etkin sağcı oluşumları açısından Kürt siyasallaşması, “vatanın birliği” için büyük bir tehdit niteliği taşımaktadır ve

Diyarbakır gibi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bir kentte bile bir dönem etkili olmayı başarmışlardır (Ekinci, 2010: 77-79). Dolayısıyla Kürt gençlik hareketi ve aydınları açısından, varlıklarını kabul eden ve haklarını tartışan sol siyasete eklemleme dışında bir seçenek yoktur. Sol siyasete eklemleme, Kürtlerin siyasallaşması açısından önemli bir işlevselliğe sahiptir; fakat bir süre sonra, toplumsal ve siyasal gelişmelerin de etkisiyle bu eklemleme çözülecek ve Kürtler ayrı bir yapılanmaya gidecektir.

1960'lı ve 1970'li yıllar, bir bütün olarak Türkiye'de siyasal ayrışmanın gelişmesi ve bu ayrışmanın derinleşmesine tanıklık etmiş yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye sol siyasetinde de önemli ayrışmaların olduğu bu dönem, bilhassa Türkiye İşçi Partisi'ndeki (TİP) kutuplaşmalar, Kürtleri de etkilemiş önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli siyasal gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Kürtlerin de Türk solundan ayrışarak, ayrı ve büyük ölçüde "Kürtçülüğün" ana gövdeyi oluşturduğu bir siyasal yapılanmaya doğru gittiğini görmekteyiz.

1950'li ve 1960'lı yıllardaki kırdan kente göç dalgasının zaman içerisinde yarattığı toplumsal dönüşümün yanında, 1958 yılında Molla Mustafa Barzani'nin Rusya'dan Irak'a dönmesi, genel olarak Türkiye solunda ve TİP'te bir ayrışmanın yaşanması, 1960'lı yıllarla beraber kitlesel bir şekilde eğitime yönelme ve üniversitelerdeki siyasallaşmış atmosfer gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle gelişen Kürt siyasallaşması, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adıyla şekillenen ayrı bir Kürt siyasal yapılanmasıyla sonuçlanmıştır.

DDKO'lar, Kürtlerin Türkiye solundan kopuşunun ifadesidir. Bu kopuşun nedenlerine bakıldığında özetle, DDKO'ların kurucusu olan Kürtlere göre, Türkiye solunun Kürt sorununa gereken hassasiyeti göstermemesi ve böyle bir hassasiyeti göstermekten de uzak olması temel nedendir. DDKO'lulara göre Türkiye sol siyaseti, Kürt sorununun sosyalizmin gelmesiyle beraber zaten doğal olarak çözüleceğini savunmakta ve bu şekilde sorunu ötelemekte, soruna gerektiği kadar ilgi göstermemektedir. Oysa DDKO'lulara göre Kürt sorunu çok somut bir şekilde yaşanan ve ötelenmeden sahip çıkılması, dillendirilmesi gereken bir sorundur.

Bu şekilde bir siyasallaşma ve kopuş sürecinin asıl dinamiklerini, kuşkusuz 1950'li ve 1960'lı yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan kırdan kente göç dalgaları oluşturmaktadır. Zira kentleşme ile siyasallaşma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü kırdaki "tanıdıklığın" aksine, kentteki "anonim ortam", daha geniş ve ikincil ilişkilere dayalı bir toplumsal çevreyle ilişkilendirilme ortamına tekabül etmektedir. Bu ise kıra ait olan ve daha çok akrabalık ilişkilerinin çerçevesini belirlediği kimliklerin ötesinde "kapsayıcılığı" daha geniş olan kimliklerin ön plana çıkması için "uygun zemin" anlamına gelmektedir. Anderson'ın (2007: 21) ifadesiyle "hayali cemaatin" boyut değiştirmesi söz konusudur. Dolayısıyla anonimlik, etnik ve ulusal temelli bir siyasallaşma açısından büyük bir öneme sahiptir; ki, hem Anderson (2007: 50-51) hem de Calhoun (2007: 112-113, 160) anonimliğe, ulusal kimliğin şekillenmesi açısından büyük bir önem atfeder. Bunun dinamiklerini ise kapitalist gelişme ve kentleşme oluşturmuştur. Başka bir deyişle kapitalist gelişmenin yarattığı kırdan kente kitlesel göçler, kentin anonim ortamında "yerel cemaatlerin" yerine ulusal kimliklerin ön plana çıkmasında belirleyici olmuştur (Calhoun, 2007: 160). Özetle, kentin karakteristik bir özelliği olan anonimlik ile siyasallaşmanın ivme kazanması arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Bu kopuş, Türkiye sosyalist hareketi ile Kürt sosyalistlerinin kopuşu, dönemine göre olumlu sayılabilir. Fakat günümüzde Kürt ulusal hareketinin kendi sınırlarını aşıp bölgesel bir düzeyde

genişlemesi, sadece Türkiye sosyalistlerinin değil, bölge sosyalistlerinin de üzerinde düşünmesi gereken bir gerçekliği de ifade etmektedir. Eğer gerek Kürtler içerisindeki sosyalistler, gerek Arap, Fars ve Türkiyeli sosyalistler inisiyatif alıp yeni bir devrimci program ile ortaya çıkmazlarsa, Kürt sorununun çözümü sol ve sosyalist bir çözüm değil, sağ bir çözüm olacaktır. Ulusal hareketler dışı karşı bir mücadele verirlerken, unutmamak gerekir ki, kendi içlerinde de kuruluşun karakterinin hangi renkte olacağına mücadelesini verirler. Başta Kürt halkı olmak üzere her halktan ezilenlerin ortaya koyacağı inisiyatif, irade, ancak çözümün sosyalist ve sol bir çözüm olmasını sağlayabilir. Bunun için de eski, demode, sosyalizme bulaştırılmış, bürokratik, yozlaşmış, Stalinist ve Kemalist fikirleri terk edip, enternasyonal bir dayanışma kültürü ile ezilen uluslara ve milliyetlere yaklaşmalıyız. Burada HDP, Türk solu ve Kürt solu arasındaki köprüyü tekrar kurmaya başlamış ve bu dayanışma ihtiyacını karşılamaya önyak olmuştur.

Sorunu tüm yönleriyle kavramak, uygulanabilir ve kalıcı kazanımlar elde edecek projeler üretmek için, sorununun çözümü üzerinde tartışan sosyalistlerin, düşünce ve söylemlerini, Marksizm ile bilimsel sosyalizmin temel ilkeleri üzerine oturtmaları gerekiyor. Aksi takdirde sorun daha da içinden çıkılmaz bir hale gelir.

SONUÇ

“Marksist aydın” olarak rüştünü ispat çabası, devlete kendisini muhatap olarak kanıtlama temelinde oluşan kişiliği; bunu örgütüne ve mücadele anlayışına yansıtması Türkiye solunun bugüne ulaşan temel bir özelliği olagelmıştır. Bu iddianın temelinde yatan gerçek şudur: Osmanlı’dan bu yana ilk muhalefet hareketlerinden başlayarak Şefik Hüsnü TKP’sinden 71 kuşağına dek “Marksist” veya “sosyalist aydınlar”, sadece politik muhalefet görevini üstlenen örgütler içerisinde çıkarak gelmişlerdir. 71 kuşağının üzerinde yükseldiği mirasın bulaşıklığı bir biçimde bu devrimci harekete de yansımıştır.

Devrimci demokrat hareketler, bir yandan kapitalizmin egemenliğini kabul ederek sosyalist devrim perspektifi ile devrim tahlilleri; diğer yandan kapitalizmin aşırılıklarının ön plana çıkarılmasına dayanan ve bunları yok etmeye yönelik reform programları yapmışlardır.

Diğer yandan; yeterli teorik birikime sahip olmayan devrimci hareketlerin küçük burjuva sınıfsal tabanı, Marksist teoriyi kendi sınıfsal gerçeklerine göre değerlendirmelerine neden olmuştur. “Önsel olarak öne sürülmüş programatik düşüncelere dayanak arama girişimi araştırmada olguları ‘amaca uygun bir biçimde irdeleme’ tek yanlılığını getirmiştir.” (Can, 1991)

Sol hareketin 71 ve sonrasında ortaya koyduğu teorik siyasal programlar, hem farklı bir tarih diliminde, hem de örnek alınan ülke ve siyasal yapıların özgün koşullarında oluşmuş ve olgunlaşmıştır. Koşulların farklılığını gözetmek yerine onları yapay bir biçimde birbirine yaklaştırma çabaları, yöntemdeki idealizmi ortaya koyucu niteliktedir.

Marx’ın ekonomi politik konusunda Alman aydınları için söylediği şu sözler oldukça anlamlıdır: “Almanya’da ekonomi politik şu ana kadar yabancı bir bilim olarak kaldı. (...) Demek ki ekonomi politığın yeşereceği toprak yoktu. Bu ‘bilim’, İngiltere ve Fransa’dan hazır mal olarak ithal edilmek zorundaydı; ve Alman (ekonomi politik -çev.) profesörleri öğrenci olarak kaldılar. Yabancı bir gerçeğin teorik ifadesi, bunların elinde bir dogmalar demeti haline

geldi ve çevrelerindeki küçük ticaret aleminin terimleriyle yorumlandı ve bunun için de yanlış yorumlandı. Bilimsel iktidarsızlık duygusunu, tümüyle bastıramadıkları bu duyguyu, gerçekten yabancı oldukları bir konuya dokunmuş olmanın bilinçaltı rahatsızlığını, ya tarih ve yazın alanlarında ‘allamelik’ taslayarak, ya da ‘kameral’ bilimler denilen ve Alman bürokrasisinin arafı geçmek zorunda olan umutsuz adaylarının laf kalabalığından alınmış yabancı malzeme karışımı ile beceriksizce örtmeye çalıştılar.” (Marx, 1986)

Örgütlenmelerin tümünde görülen, kendi gelişim süreçlerine, varılması gereken sonuç olarak bakan “nirvana”ya ulaşmış insanların yaklaşımı: “Önce bu aşamalardan geçtik, sonra şu kadar süre ideolojik tartışma ve netlik arayışıyla geçti ...ve sonunda ‘erdik’”. ‘Ermişliğin’ dayandığı temellerden biri, “Ülkedeki bütün devrimcilerin eninde sonunda kendi çevrelerinde toparlanacağına olan inanç”tır. (Çulhaoğlu, 1985)

Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısının incelenmesi ve politik programların bunun üstüne inşa edilmesine olumlu bir adım olarak bakmak mümkündür. Fakat teorik olarak yapılan tartışmalarda sosyo-ekonomik ve politik unsurların hesaba katılmadığı görülür. “Halkın temel sömürü biçimi”nin devrimin niteliğini belirleyeceği tespitinden yola çıkılarak, egemen üretim biçimi kapitalist ise sosyalist devrim, kapitalist üretimin varlığıyla birlikte çoğunlukla yarı feodal ise “demokratik devrim” yapmak gerekli görülür. Gerekliliğin temelinde ise kapitalizmin “ne oranda gelişmiş olduğu” sorusuna verilen cevap vardır. Bu cevap, aynı zamanda “hangi tipte devrim” sorusuna karşılık gelmiştir. Yapılan incelemelerde varılan sonuç yine küçük burjuva ekonomist bakış açısını aşamamıştır.

Marksizme yönelen devrimci hareketler, küçük burjuva sınıf nitelikleri nedeniyle küçük burjuva devrimciliğinin etkisinden kurtulamamış, Marksist nitelik pratik politik örgütlenme düzeyinde gerçekleşmiş, ancak teorik alana geçirilememiştir. “Marksist politik var oluş gerçekleşti, ama Marksist teorik üretim olmaksızın... Türkiye’de sırf yeterince teorik edinim sağlanamadığı için söz konusu nüfuz kırılamadı.” Sol örgütler kendi sınıfsal konumlarını, Marksizm adına üretilen ideolojilerle teorize etmektedirler. Marksizm de buna kılıf olarak geçirilmektedir. Marksizmin yorumlarını, ideoloji adına politik destek olarak almak bir dönem örgütün hareketliliği için yetebiliyor. Fakat Türkiye solunda yenilgi dönemlerinin sonrasında yapılan özeleştirici ve geçmiş değerlendirmeleri, kadroları örgütte tutmanın telaşıyla üretilmeye çalışılan teoriler, gerek örgütsel yapıyı gerek kadroları, zenginliğin bulunabileceği kaynaklardan da büsbütün uzak tutuyor.

“Tarih ...kapitalizmi mezara gömmeye görevini, ücretli köleler sınıfını oluşturan proletaryaya vermiştir” sözlerinde ifadesini bulan “özel örgüt Marksizmi” “Teori ile pratiğin birliği bilincin gerçeklikle böyle bir ilişki kurması durumunda imkan içine giriyor. Ama bu imkanın oluşması için, bilincin ortaya çıkışı da, tarihsel sürecin kendi amacına (insanların iradelerinden oluşan, ama keyfiliğe ve akıl-ruhun icadı olmayan bir amaca) doğru atmak zorunda olduğu kesin sonuçlu bir adım şeklinde olmalıdır” (Lukacs, 1998) ifadesinde tarihe hedef koymak biçiminde kendisini ortaya koyan Lukacsyan idealizm, sol hareketlerin programında tarihi kişileştirmekle aynı bataklıkta dolaşıyor.

Türkiye solu, kendi içinde sorgulayıcı, duyarlı olamamış ve gelişmeleri asgari düzeyde de olsa takip etmeyi başaramamıştır. Kuşkusuz hiçbir hareketin diğer bir harekete “sen mücadele edemezsin” şeklinde bir dayatması olamaz. Fakat yapılan işlerin (olumlu ya da olumsuz), ortaya atılan iddiaların, söylenen her sözün hesabı tutulmalı ve gerektiğinde sorulmalıdır.

Geçmiş açısından uzun bir mücadele deneyimine sahip olması gereken Türkiye solu, köklü bir sınıf mücadelesi pratiği ve teorik birikimden yoksundur. “Türkiyeli Marksistler, evrensel Marksist değerleri ülkelerinde yerleştirip yaymak için çok yoğun bir mücadele vermek durumundalar.” (Canatan, 1991)

Türkiye’de sol hareketler (Marksist akım olmak bir yana), muhalif devrimci örgütler olarak, kitleleşmek adına ya legalizme yönelmekte, ya da kendilerini korumaya aldıkları kale duvarları ardında küçük gruplar olarak kalmaktadırlar. Son dönemlerde devrimci hareketin yayınlarında rastlanan “Türkiye’nin sosyalizme gebe” olduğu, “sosyalizmin Türkiye’nin üzerine doğru yıkıldığı” türünden söylemlerin bugünkü gibi ortamlarda etkili olabileceğini söylemek mümkün görünmüyor.

12 Eylül sürecinde doğu illerindeki hapishanelerde uygulanan etnik kimliğe ve siyasi görüşe dayalı işkence, tecavüz ve psikolojik şiddet kökenli zulüm ülkede büyük bir toplumsal bölünme yaratmış ve Kürtlere ve sol görüşlülere karşı gerçekleştirilen algı operasyonu ile bütün bunlar haklı uygulamalar gibi gösterilmiştir. Bunun sonucunda kurdukları ideal uğruna mücadele edenler ötekileştirilmiş ve toplumdan sürülmeye çalışılmıştır. Gezi Direnişi sonrasında bu insanların maruz kaldıkları algı operasyonuna yabancı olan batıda yaşayan kesim tabir caizse kendine gelmiş ve gerçeği görmüştür. Toplumsal barışın önü böylece bir nebze olsun açılmıştır.

Egemen ulus sosyalistlerinin birinci önceliği, sınıf çelişkisinin çözmektir. Diğer bir söylemle, sosyalist devrimi gerçekleştirmektir. Ezilen ulusun birinci önceliği ise, ulusal kaderini tayin etmek, yani milli demokratik devrimi gerçekleştirmektir. Bu iki hareket, toplumun en güçlü dinamiği ve birbirinin en yakın dostudur. Bu açıdan, iş ve güç birliği içinde olmaları gerekir.

Bu iş ve güç birliği çalışmalarındaki temel ilkelerden biri, başarının en önemli faktörüdür. Buna göre egemen ulus sosyalistlerinin görevi, proletarya içindeki egemen ulus milliyetçiliğiyle kıyasıya mücadele etmek, onlara sınıf bilinci taşıyarak devrime hazırlamaktır. Marksizm’e göre ezen ulus milliyetçiliği, sömürü, ırkçılık ve faşizmi besleyen bir ideolojidir. Ama ezilen ulus milliyetçiliği, demokratik ve insani bir taleptir. Milli demokratik devrimi gerçekleştirecek en önemli dinamiktir. Bu açıdan, egemen ulus sosyalistleri tarafından desteklenmesi gerekir.

Marksizm, bu işin sapmalara varmaması ve her iki halkın çıkarı doğrultusunda sağlıklı bir biçimde yürütülmesi için, her iki halkın sosyalistleri arasında önemli bir görev bölümü yapmıştır. Buna göre, egemen ulus sosyalistlerinin görevi, ezilen ulusun bağımsız devlet kurma hakkı başta olmak üzere, kaderini belirleme konusunda alacağı kararı desteklediğini her yerde ve her zeminde savunmaktır. Ezilen ulus sosyalistlerinin görevi ise, iki halkın, hak eşitliğine dayalı birliğini savunmaktır. Bu görev bölümü, başarıya ulaşmanın çok önemli bir kriteridir. Bu görev bölüşmesi sonucunda, ezen ulus sosyalistlerinin, diğer ideoloji, sosyal sınıf ve katmanlardan farklı olduğu, sosyalistlerin, ezilen halkın düşmanı değil dostu olduğu, anlaşılır hale gelecektir. Ezilen ulus sosyalistleri, ezen ulus sosyalistlerinin bu açık desteğini örnek göstererek, kendi halkı içindeki sosyalizm karşıtı insan ve örgütlerin “Türk değil mi, hepsi de faşisttir ve Kürt düşmanıdır.” biçimindeki propagandalarıyla daha kolay mücadele edebilecektir. Çünkü, ezilen ulus sosyalistleri, egemen ulus sosyalistlerinin bu söylemlerini kitlelere taşıyarak, halkın sola sempati duymalarına çalışacak ve kendi toplumu içindeki sağ görüşlülerle mücadelede büyük bir avantaj yakalamış olacaktır. Böylece, proletarya lokomotif, ulusal mücadele de vagon olacak ve sonuçta, toplumda bulunan en önemli iki dinamik, iş ve güç birliği içinde toplumsal kurtuluşu gerçekleştirme sansını yakalamış olacaktır. Kürtler ve Türkler

arasında esaslı bir barış, toplumsal bir kaynaşma olmadıkça bu sorunlar çözülmeyecek, daha da büyüyecektir.

Ayrışma meselesi ana hatlarıyla şu şekilde analiz edilebilir: Genel olarak Türk solundaki ayrışmışlığın ve özel olarak da TİP'teki ayrışma sonucunda Aybar'ın yenilgisi, Kürtlerin yollarını ayırmalarında etkili olmuştur; fakat bu etkiyi, daha çok bir "hızlandırıcı" etken olarak okumak gerekir. Başka bir deyişle soldaki ayrışma, Kürtlerin ayrışmasında belirleyici etkenler arasında değil, bir tür ayrışma zemininin olgunlaşmasını sağlama işlevi görmüştür. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi Kürtlerin Türk solundan ayrışması ve DDKO'lar esas olarak Kürt siyasallaşmasının, başka bir deyişle "Kürtçülüğün" yükselişe geçmesinin sonucunda gelişmiştir. Bu nedenle her ne kadar Aybar'ın yenilgisi, Kürtlerin artık ayrı bir örgütlenme arayışına girmesinde "hızlandırıcı" bir etken olmuşsa da, Aybar yenilmeseydi de, hatta TİP'te çok daha güçlü bir şekilde hakim olsaydı bile Kürtlerin ayrışmasının önünün alınabilmesi söz konusu değildi. Zira ayrışma ve DDKO'lar "Kürtçülüğün" yükselişleriyle ilgili gelişmelerdi; ki ne Kürtlerin "Kürtçü" olarak TİP içerisinde kendilerini yeterince ifade edebilmeleri mümkündür, ne de TİP'in belirli bir düzeyin üzerinde "Kürtçülüğü" tolere edebilmesi mümkündür. Sadece TİP'in programına bakıldığında bile bu durumu görmek mümkündür (Aybar, 2014: 164-167). Nihayetinde kentleşmenin etkisiyle yükselen Kürt siyasallaşmasının, Kürtlerin ayrışmasında belirleyici etken; Türkiye sosyalist hareketindeki ve özel olarak TİP'teki ayrışmanın ise hızlandırıcı etken olduğunu söylemek mümkün.

Burada sosyolojik bir tespit de yapmadan geçmemek gerekir. Türk solu egemenlerin solu, Kürt solu ise daha çok ezilenlerin soludur. Kürtler bu açıdan toplumsal olarak sosyalist olmaya daha meyillidirler. Türkler açısından bakıldığında, solcu olmak, Marx'ın ideolojisini uygulamak faşist ideolojiden gelen bir gelenek oldukları için çok zordur çünkü diyalektik materyalist ideolojide diyalog empati gibi düzlemlerde hızlı kararlar alıp onun üzerinde hiç düşünmeden ve bir şüpheye düşmeden bu felsefeyi uygulamakta zorlanacaklardır. O yüzden Türk solunun gelmiş olduğu noktayı ve geçmişteki uygulamaları dahi uygulanabilir ve fayda sağlanabilir bir duruma getirmek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden Marx'ın doktrinlerini düşüncelerini gençleştirip içselleştirmeden sol fraksiyonlardan bahsedemeyiz. Bu sebeple Türklerin bir model olması veya Türkler üzerinde Marksizmin uygulanır olması çok zor görünüyor. Bunun uygulanabileceği toplumlar daha esnek toplumlar olmalıdır ve bunun coğrafyamızda karşılığı bugün ne yazık ki bulunmamakta.

Kürt solu açısından baktığımızda ise, Kürt solunda genel manada birkaç fraksiyondan bahsedebiliriz. Bunların kendi içerisinde bölünmeleri ve fraksiyonlara ayrılmaları ve onlar üzerinde fikir ayrılıklarına bölünmeleri Türklerden farklı olarak normaldir. Çünkü uygulamak istedikleri ideolojinin ve o ideolojinin siyasi zemininin uygulanan bileşimi bir devlet veya kurum olmamıştır. Bunu ancak parti, görüş veya örgütsel bazda uygulamaya geçirme çabaları olmuştur. Türklere nazaran çok daha başarılı oldukları kısmen görülmektedir ve bir uygulama zemini olmadığı halde halkına ideolojisini anlatma konusunda bir nebze de olsa Türklerin bir adım önünde oldukları ortaya çıkmaktadır.

DDKO'ların Kürt siyasallaşması için yarattığı zemin açısından önemine gelince, şu tespiti açıkça yapmak mümkündür: DDKO'lar, Kürtler için yeni bir dönemin başlangıcı niteliği taşımaktadır. Zira DDKO'lar kendilerinden sonra ortaya çıkacak olan Kürt örgütlenmelerini etkileyebilmiş, genel olarak Kürt hareketi için "yeni bir başlangıcı" ifade etmektedir. Bağımsız Kürt örgütü olmalarının yanında, DDKO'ların, yarattıkları sinerji de kuşkusuz, Kürt

siyasallaşması açısından büyük bir öneme sahiptir. Barzani'nin Sovyet Rusya'dan Irak'a dönmesi sonrasında yarattığı rüzgarın etkisiyle 1965 yılında Kürdistan Demokrat Partisi'nin Türkiye kanadı olarak Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi'nin kurulması, elbette bir siyasallaşma göstergesidir; fakat DDKO'lar çok daha büyük bir etki yaratmış ve Kürt siyasallaşmasına çok daha önemli bir ivme kazandırabilmiştir (Kotan, 2007). Örneğin, DDKO öncesi dönemde birçok Kürt, kimliğini gizleme eğilimindeyken, DDKO'lardan sonra ulusal taleplerin doğması ve Kürtlerin, çocuklarına Kürtçe isimler vermeye başlaması (Fırat, 2006) ve Kürtlerin uğradıkları baskıları DDKO'lara mektup yoluyla bildirmeleri (DDKO Dava Dosyası, 1975: 539), DDKO'ların Kürt siyasallaşmasına ivme kazandırdığını gösteren örneklerdir. Ayrıca ideolojik farklılıklara rağmen Kürtleri, Kürt kimliği etrafında örgütlemeyi önemli oranda başarmış olmaları ve 1974 affından sonra oluşan Kürt örgütlerinin DDKO orijinli olmaları, DDKO orijinli olmayan Kürt örgütlerinin ise DDKO'ların ivme kazandırdığı siyasallaşma zemininden beslenmeleri, DDKO'ların Kürt siyasallaşması açısından sahip oldukları önemin göstergeleridir.

Türkiye devrimci hareketinin mirasının içerdiği devrimci dinamiğin önemi, bütün sorunlarına rağmen, gözden kaçırılmamalıdır. Devrimci hareketin tarihi, her yanıyla sorgulanması ve iyi-kötü, doğru-yanlış yönleriyle ayıklanması gereken bir süreçtir.

KAYNAKLAR

- Anderson, Benedict (2007), *Hayali Cemaatler* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. İskender Savaşır).
- Aybar, Mehmet Ali (2014), *Türkiye İşçi Partisi Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- R. N. İleri, *TKP Gerçeği ve Bilimsellik*, Anadolu Yay., İstanbul 1976, s. 123
- Türkiye Devriminin Yolu ve Görevleri*, Der.: Selahattin Erdem, (1986), Zagros Yay., s. 163
- TİP Programı*, Ankara 1964, s. 14
- S. Yerasimos, *Türkiye Tarihi Üzerine*, C. III, İstanbul 1980, Gözlem Yay., 3. Basım, s. 905
- Aktaran: Abdurrahman Atalay, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988, No: 63, s. 2143
- Kotan, Mümtaz (2007), "Tarihin Karartılması Eylemi Üzerine Somut Bir Örnek: DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)", *Kovara Bir* (Bir Dergisi), (6), <http://www.kovarabir.com/mumtaz-kotan-ddkocodevrimci-dogu-kultur-ocaklari> (25.06.2015).
- TİP Program ve Tüzüğü*, Ankara 1979, s. 73
- İ. Akdere, Z. Karadeniz, *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi-1*, Evrensel Yay., İstanbul 1996, s. 221
- İ. Akdere, Z. Karadeniz, a.g.e., s. 242
- Calhoun, Craig (2007), *Milliyetçilik* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Bilgen Sütçüoğlu).
- Aydınlık'tan (Aralık 1968, Sayı: 2, s.10) aktaran Erkin Eralp, "Türkiye Sol Hareketi", *Ekimler*, S. 1, s. 124

- E. Tüfekçi (M. Belli)'den, (Yön, 5 Ağustos 1966) aktaran: S. Yerasimos, a.g.e., s. 907
- M. Belli'den (Türk Solu, 15 Aralık 1967) aktaran: S. Yerasimos, a.g.e., s. 908
- M. Belli'den (Türk Solu, 14 Mayıs 1968) aktaran: A.g.e., s. 908
- Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası (1975), (Ankara: Komal Yayınları).
- Dermanoğlu, Mustafa, 2016, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (Ddco) Ve Siyasal Ayrışma, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara.
- Behice Boran, Sosyalizm ve Türkiye Sosyalizmi, (1977?), s. 71
- M. Ali Aybar'dan aktaran: S. Yerasimos, a.g.e., s. 914
- Fırat, Ümit (2006), "DDKO Söyleşi", Kovara Bir (Bir Dergisi), (5), <http://www.kovarabir.com/umit-firat-ddko-soylesisi> (25.06.2015).
- Yön'den (7 Mayıs 1965, Sayı 10) aktaran: Erkin Eralp, a.g.e., s. 130
- M. Belli'den ("Her Devrim Milli Bir Yol İzler", Türk Solu, 27 Şubat 1968) aktaran: E. Eralp, a.g.e., s. 130
- İ. Akdere, Z. Karadeniz, a.g.e., s.162
- Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Yol 1, 1. Basım, Bibliotek Yay., İstanbul 1992, s. 5
- M. Çayan, Bütün Yazılar, Atılım Yay., İstanbul 1992, s. 99
- İ. Kaypakkaya, Seçme Yazılar, Ocak Yay., İstanbul 1987
- H. Fırat, Devrimci Harekette Reformist Eğilim, 1. Baskı, Eksen Yay., İstanbul 1990, s. 54
- A. Can, Türkiye'nin Maddi Toplumsal Gerçeği ve Devrimci Strateji, Varyos Yay., 1. Basım, İstanbul 1991, s. 14
- K. Marx, Kapital, C.1, Çev.: Alaattin Bilgi, Sol Yay., 3. Baskı, İstanbul 1986, s. 22
- M. Çulhaoğlu, "Solda İdeolojik Silkiniş İçin Düşünceler", Gelenek, 1985, S. 35, s.15
- G. Lukacs, Tarih ve Sınıf Bilinci, Çev.: Yılmaz Öner, 1. Baskı, Belge Yay., İstanbul 1998, s. 55
- Ö. Bedri Canatan, "Muhafazakar Marksistler ve Marksist Muhafazakarlık", Görüş, S. 11,1991, s. 18-19